

PSIXOLOGİYA

Ceyhunə Dəmirova
Azərbaycan Dillər Universiteti

SOSIAL İNTELLEKT SOSIAL PSIXOLOGİYANIN MÜASİR PROBLEMİ KİMİ

Açar sözlər: sosial intellekt, sosial bilik, sosial anlama, sosial bacarıq, sosial psixologiya

Key words: social intelligence, social information, social awareness, social skills, social psychology

Ключевые слова: социальный интеллект, социальная информация, социальная осведомленность, социальные навыки, социальная психология

Sosial intellekt anlayışının geniş təhlili müasir dövrümüzdə olduqca aktual problemlərdən birinə çevrilmişdir. İnsan kapitalının yetişdirilməsinə diqqət ayrıldığı müasir dövrdə, insanın bilik, bacarıq, peşəkarlıq və ünsiyyət əlaqələrindən maksimum dərəcədə istifadə etməsi cəmiyyətin inkişafı üçün olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Şəxsiyyətin öz imkanlarından bu dərəcədə istifadə etməsi hesab edirik ki, ilk öncə onun sosial intellektinin güclü olmasının nəticəsi hesab edirik. Lakin, daha dəqiq surətdə bu anlayışın nəzəri təhlilini aydınlaşdırmaq üçün onun tarixi təhlilini mütləq formada nəzərdən keçirməliyik.

B.D.Pariqinin fikrincə sosial psixologiya aşağıdakı problemləri öyrənir [1, s.7]:

- a) Şəxsiyyətin sosial psixologiyası;
- b) Cəmiyyətin sosial psixologiyası və ünsiyyət;
- c) Sosial münasibətlər;
- d) Mənəvi fəaliyyət formaları.

V.N.Myasişev isə hesab edir ki, sosial psixologiya üç məsələni öyrənir 1) Bir-birinə qarşılıqlı təsir göstərən qrupdakı insanların zehni fəaliyyəti, 2) qrupların xüsusiyyətləri 3) ictimai proseslərin zehni tərəfləri [2, s.14].

Aydın məsələdir ki, sosial intellektin mənbəyi kimi oyun meydançalarını, fabrikləri, satış sahəsini göstərə bilirik, lakin o, eksperimental laboratoriyanın formal standartlaşdırılmış şərtlərindən bir qədər yayınır. Bu zaman məlum olur ki, heç də sosial intellekt bu standartlara əsaslanan formal bir anlayış deyil. Lakin, sosial intellektin mahiyyətini aydınlaşdırmağı bacarmasaq nəinki, onu inkişaf etdirmək həmçinin eksperimental təhlil aparmaq belə çətin olacaqdır. Pariqinin təsnifatı bizə sosial intellektlə bağlı tədqiqatların ana xətti olan ünsiyyət və sosial münasibətləri birgə götürməyi və aydınlaşdırmağın vacibliyini xatırladır. Elmi ədəbiyyatda sosial intellekt anlayışının nəzəri təhlili ilə bağlı müxtəlif fikirlər vardır, la-

kin düşüncürük ki, anlayışın mahiyyəti ilə yanaşı onun ilk dəfə elmə gətirilməsi və eksperimental təhlilini aydınlaşdırmaq da çox vacibdir.

Beləki, bu anlayış ilk dəfə akademik termin kimi 1909-cu ildə C.Dyu tərəfindən işlədilmişdir. Dyu özünün “Təhsildə əxlaqi prinsiplər” adlı kitabında sosial intellekti “sosial situasiyanı qavrama və müşahidə gücü” olaraq müəyyən etmişdir. Lakin, bu anlayış müasir elmi tələblərə kifayət qədər cavab vermədiyi üçün on bir il sonra sosial intellekt probleminin elmi ədəbiyyatda nəzəri və praktik təhlilinin qoyulmasına səbəb oldu.

1920-ci ildə Kolumbiya Universitetinin psixoloqu E.L.Torndayk tərəfindən müşahidələr aparılaraq Arfanın aylıq jurnalında “İntellekt və onun faydası” adlı məqaləsində bu anlayış irəli sürülmüşdür. Torndayk qeyd edirdi ki, bir çox sahələrdə, xüsusilə rəhbərlik sahəsində uğur əldə etmək üçün şəxsiyyətdaxili təsirlilik həyati əhəmiyyət daşıyır. O, yazırdı “fabrikdə olan ən yaxşı mexanik, sosial intellektin əksikliyindən ustabaşı kimi uğursuz ola bilər”. O, intellekti sosial, mexaniki və mücərrəd olaraq 3 tipə bölmüşdür. Və sosial intellekt anlayışı da məhz bu bölgüdən götürülmüşdür. Torndayka görə sosial intellekt “İnsan münasibətlərinin qurulmasında ağıllı formada davranmaqdır”. Bu anlayışı təhlil edərkən aydın olur ki, ağıllı formada davranmaq deyərək insanları və hadisələri doğru anlamaq, baş verəcək hadisələri və ya münasibətlərdə yaranacaq problemləri qabaqcadan sezə bilmək və bunu bildiyin halda hadisəni istənilən istiqamətə doğru yönləndirə bilmək bacarığı nəzərdə tutulur [3, s.228].

1927-ci ildə F.A.Moss və T.Hunt sosial intellekt anlayışını təhlil edərək “insanlarla uzlaşmaq və razılaşmaq” mənasını irəli sürdülər [4, s.108-110].

Karl Albrektin sosial intellektlə bağlı olan nəzəriyyəsi Moss və Huntun tərifinə yaxındır. Albrekt sosial intellekti “İnsanlarla ünsiyyət qurmaq və onları sizinlə əməkdaşlıq etməyə razı salmaq bacarığı” olaraq müəyyən etmişdir [5, s.150].

1930-cu ildə R.Stranq sosial intellekti, bilik (insanlar haqqında bilik) onların davranışı, xarakter və şəxsi xüsusiyyətləri barədə məlumatlı olmaq və funksional (sosial intellektin praktikliyi) mövcud biliklərdən harada və necə istifadə etmək bacarığı olmaqla iki fərqli problemdən ibarət olub, insanlarla yola gedə bilmək və ya onlarla dolana bilmək bacarığı olaraq müəyyən etmişdir [6, s.263-269]. Bilik və davranış sosial intellektin iki ayrılmaz komponenti hesab olunur. Lakin, bununla belə bu mənə kifayət qədər geniş olmadığı üçün P.E.Vernon 1933-cü ildə bu anlayışı daha da genişləndirərək ona sosial mühitdə insanlarla ünsiyyət qurmaq bacarığı, insan münasibətlərinin qurulmasındakı rahatlıq, sosial mövzularda bilik sahibi olmaq, başqalarının gizli şəxsiyyət xüsusiyyətlərini və ya vəziyyətlərini anlamaq bilmək ilə bərabər, başqalarından və ya bir qrupdan gələn reaksiyaya həssaslıq kimi izah olunur. Vernon eyni zamanda bu xüsusiyyətlərin əsasında özünü təqdim etmənin effektiv tərəflərini də əsas tutur [7, s.42-57]. 1937-ci ildə Q.Ollport sosial intellekti insanlar haqqında sürətli və avtomatik qərar vermə bacarığı ilə əlaqələndirir. Q.Ollporta görə sosial intellekt sosial adaptasiyanın hansısa məhsulu və anlamanın dərinliyi deyil, insan münasibətlərinin qurulmasında düzgünlük təmin edən “sosial hədiyyədir” [8]. 1947-ci ildə C.Vedek bu anlayışlardan fərqli olan mənəni izah etmişdir. O, sosial intellektin tərifini verərəkən onun yalnızca

koqnitiv tərəfinə üstünlük vermişdir. Onun fikrincə sosial intellekt insanların hiss-lərini, ruhi vəziyyətini və motivlərini doğru dəyərləndirmək kimi müəyyən edil-mişdir [9, s.133-151]. Sosial intellektin koqnitiv tərəflərinə toxunarkən, Myasişev-in sosial psixologiyanın öyrənməkdə olduğu problemlərin təsnifini verdiyi za-man bir-birinə qarşılıqlı təsir göstərən qrupdakı insanların zehni fəaliyyətinin də-yişməsi və bu fəaliyyətin tipik xüsusiyyətlərini öyrənmək üçün sosial intellekt an-layışına toxunmuş oluruq. Ona görə ki, sosial intellekt ilə bağlı aparılan tədqiqat-ların (Torndayk-1920, Veksler-1950, C.Qilford-1965 və b.) nəticəsindən də aydın olduğu kimi intellekt zehni fəaliyyətin ən yüksək səviyyəsidir və sosial intellektin inkişafı üçün vacib olan faktor isə sosial mühitdə başqa insanlarla qarşılıqlı ünsiy-yətdə olarkən bir-birinə edilən təsirin yaratdığı müsbət effektdir. Eyni zamanda yaranan effektiv təsirin hansı xüsusiyyətlərdən ibarət olması yeni psixoloji tədqiq-qların predmeti məsələsinə çevrilməkdədir.

R.E.Volker və C.M.Foley 1973-cü ildə sosial intellektə müasir dövrdə qəbul olan anlayışa daha yaxın olan bir tərif vermişlər. Onların fikrincə sosial intellekt dedikdə aşağıda göstərilən üç fərqli tərif birləşərək eyni kimi qəbul olunur: insan-larla maraqlanma, başqalarının duyğu, düşüncə və niyyətlərini anlama, fərdlərin hiss və emosiya, temperament və motivasiyalarını doğru mühakimə etmə qabiliy-yəti [10, s.839-864].

1979-cu ildə sovet psixologiyasında sosial intellekt fenomenini işləyən ilk psixoloq M.İ.Bobneva olmuşdur. O, hesab edirdi ki, sosial intellekt sosializasiya şəraitində yaranıb: başqa insanlarla ünsiyyət və cari həyat şəraitində. Bundan əla-və Bobneva sosial intellekt kontekstində fərdiləşdirmə və tipikləşdirmə meyllərini də təsvir etmişdir. Tipikləşdirmə bütün insanlar üçün xas olan ümumi keyfiyyətlə-rin inkişafın prosesində üzə çıxır, fərdiləşdirmə isə əksinə fərdi təcrübə yığma əsa-sında meydana çıxır [11].

N.Kantor və C.F.Kihlstorm 1989-cu ildə sosial intellektin nəzəri olaraq yox, praktik olaraq mahiyyətinin açılmasına diqqət edərək qeyd etmişlər ki, sosial intellekt özünü, başqalarını və sosial vəziyyəti anlamaqdır. Onlara görə sosial mü-hakimə və əqli nəticə məhz sosial intellektin mütləq qanunlarıdır. İnsanlar sosial situasiyanı analiz edərkən bu qanunlardan istifadə edir. Eyni zamanda məqsəd planlama, müşahidə etmə və sosial fəaliyyət formalarının qiymətləndirilməsində də sosial intellektin ayrılmaz hissəsi hesab olunan yüksək idrak aktiv fəaliyyətə keçir. Bu modelə görə sadalanan bütün xüsusiyyətlər fərdin şəxsi xüsusiyyətləri hesab olunmaqla sosial intellektin idraki tərəfini təşkil edir və fərdlər sosial situa-siyada öz biliklərindən istifadə etməklə sosial bacarıqlarını nümayiş etdirirlər [12, s.359-379].

K.Kozmitski və O.Con 1993-cü ildə sosial intellektin yeddi xüsusiyyətini göstərmişdir [13, s.11-23]:

- Başqa insanların hiss, düşüncə və niyyətini yaxşı anlamaq;
- İnsanlarla münasibət qurmaqda ümumi dil tapmaq və yaxşı uzalaşa bilmək bacarığı;
- Sosial münasibətlərin qurulmasında norma və qaydaları yaxşı bilmək;
- Qarışıq sosial situasiyada sosial hiss və həssaslıq;

- Digər insanların əqidəsini anlamaq bacarığı;
- İstilik və diqqət;
- Yeni təcrübələrə qarşı həssaslıq.

1995-ci ildə H.Ayzenk və O.Kont sosial intellektin sosial təbiətini vurğuladı və həmçinin əlavə etdi ki, sosial intellekt başqa insanları anlamaq bacarığı və öz gözləri ilə özünü görə bilmək bacarığıdır [14, s.111-113]. H.Ayzenkin nəzəriyyə-sini daha geniş təhlil etdikdə insanları anlamaq bacarığını dedikdə nəyi nəzərdə tutduğunu anlamaq mükündür, lakin müqayisə üçün deyə bilərik ki, Kozmitski və Con öz nəzəriyyəsində başqa insanları anlamaq deyərəkən, onların həm hiss, düşüncə və niyyətini yaxşı anlamaq, həm də əqidəsini anlamaq bacarığını nəzərdə tutur. Eyni məsələnin qoyuluşunu Volker və Foleyin nəzəri təhlilində də görmək mümkündür. Sosial intellektin ən əsası göstəricisi başqa insanların hiss, düşüncə və niyyətini anlamaqdır. Yalnız bu halda insanlarla düzgün ünsiyyət qura bilmək və onlara təsir edə bilmək mümkündür. Haqlı olaraq Ayzenk qeyd edir ki, insanın özünü öz gözü ilə görə bilmək bacarığı da bura daxildir, Kantor və Khlistorm da öz nəzəriyyələrində insanın özünü anlamaq, introspeksiya kimi anlayışların sosial intellekt üçün vacib xüsusiyyətlər olduğunu təsvir etmişdilər. Bu problemlə bağlı daha geniş təhlili D.Qolemanın emosional və sosial intellekt nəzəriyyəsində tapmaq mümkündür.

D.H.Silvera, M.Martinussen və T.İ.Dahl 2001-ci ildə sosial intellektin yeni xüsusiyyətlərini aşkar etmiş oldular. Bu xüsusiyyətlər əsasında məlum oldu ki, sosial intellektin ən faktoru vardır: sosial bilik, sosial anlama, sosial bacarıq [15, s.313-319].

D.Qolemanın 2007-ci ildə emosional intellekt ilə bağlı yaratdığı nəzəriyyə-sində sosial intellektin tərifini açıqlayacaq daha geniş iki kateqoriyanı və bu kateqoriyanın hər birinə daxil olan dörd alt xüsusiyyəti göstərmişdir:

Sosial anlama - başqasının daxili dünyasına dərhal daxil olmaq, onun hiss və düşüncələrini anlamaq, qarışıq sosial situasiyalarda üstünlük qazanmaq kimi aktları əhatə edir. Həmçinin buraya daxil edilir: təməl empatiya, uyğunlaşma, empatik dəqiqlik, sosial idrak.

Sosial bacarıq - başqa insanların necə hiss etdiyini və ya onların nə düşündüklərini, niyyətlərinin nə olduğunu anlamaq üçün məhsuldar qarşılıq ünsiyyət qurmaq. Başqasının daxili dünyasını anlamaq, yalnızca məhsuldar qarşılıqlı ünsiyyətə zəmanət vermir. Sosial bacarıq sərbəst və təsirli qarşılıqlı ünsiyyətin yaranmasını təmin etmək üçün sosial bilik sistemini qurur. Və daha sonra məhsuldar qarşılıqlı ünsiyyətdən danışmaq mümkündür. Həmçinin buraya daxildir: təsir, özünütədqimetmə, sinxronizasiya, qayğı [16, s.301].

Sosial idrak sosial bacarıq ilə mütləq surətdə qarşılıqlı əlaqədədir. Sosial idrak anlayışı Silvera, Martinussen və Dahlin irəli sürdüyü nəzəriyyədə mövcud olan sosial bilik anlayışdan fərqli olaraq bir sıra praktik bacarıqları özündə ehtiva edir. Silvera və onun əməkdaşları sosial biliyi ayrı bir dəyişkən kimi müəyyən etdikləri halda, Qoleman sosial idrakı ayrı bir dəyişkən kimi qəbul etmir. Qolemanın nəzəriyyəsində sosial biliyi sosial idrak adı altında və sosial anlamanın tərkib hissəsi kimi göstərildiyinin şahidi oluruq. Lakin, hər iki nəzəriyyədə də sosial ba-

carıq anlayışı eyni məna əhəmiyyəti daşıyır. Bunun əsas səbəbi kimi bilik və bacarığın qarşılıqlı vəhdətini göstərə bilərik. Sosial mühitlə əlaqəli sosial biliyə sahib insanlar, bir müddət sonra sahib olduqları zəruri biliklərindən düşdükləri sosial mühitin təsirindən asılı olaraq, sadəcə bilik formatında deyil, bacarıq səviyyəsində də istifadə edəcəklər ki, bu da onların sosial intellektinin yüksəlməkdə olduğunu göstərən əsas faktorlardan biri hesab edilir.

Azərbaycanda bu problem çox da keçmiş vaxtlara təsadüf etmir, belə ki, problemin kökü istedadlı uşaqların öyrənilməsi məsələsinə dayanır. Hələ, 2008-ci ildə Azərbaycanın görkəmli psixoloqları və pedaqoqları Ə.Ə.Əlizadə və H.Ə.Əlizadə istedadlı uşaqların təsvirində intellektual və yaradıcılıq qabiliyyətlərinin yüksək inkişaf səviyyəsinin kommunikativ və emosional proseslərin inkişaf səviyyəsinə uyğun gəlmədiyini qeyd etmişdir [17, s.160]. Məsələnin həlli ilə bağlı 2009-cu ildə B.H.Əliyev və E.B.Bəylərov istedadlı uşaqların intellektual inkişafını yüksəltmək məqsədilə qurulan təlim proqramlarının refleksiya, özünüdərək və başqalarının fərdi xüsusiyyətlərinin başa düşülməsi qabiliyyətini özündə əks etdirməsinin vacibliyini, eyni zamanda qrup halında layihə metodunun təşkilinin üstün cəhətlərini vurğulamışlar [18, s.125-130]. Sosial intellektin xarakterik xüsusiyyətləri ilə şəxsiyyət tipi arasındakı əlaqəni öz tədqiqat işindəki yeniliyi ilə bizə daha dərinləndirən psixoloq S.İ.Seyidov olmuşdur. Beləki, S.İ.Seyidov 2013-cü ildə “yaradıcılığın fenomenologiyası” əsərində şəxsiyyətin struktur elementi kimi “peyğəmbər” elementini “konvinsiv” şəxsiyyət tipi ilə uyğunlaşdıraraq nəzərdən keçirtmişdir. O qeyd edir, “inandırmaq, öz dediyini yeritmək bacarığı bu günədək psixoloqların insanda qeydə aldıkları ən çətin səriştə və qabiliyyətlərdən biridir. Lakin, dərin bilikdən məntiqli və dürüst danışıqdan başqa şəxsiyyətin müəyyən xarakteristik cizgiləri də olmalıdır ki, insanlar onun yaydığı, üstündə durduğu sübuta yetirdiyi ideyaları qəbul etsinlər” [19, s.238-239]. Həmin xüsusiyyətləri konvinsiv şəxsiyyət tipində birləşdirən S.Seyidov onun fundamental prinsiplərini aşağıdakı kimi təsvir etmişdir:

1. Dürüst ideya;
2. Onun doğruluğuna dərin inam;
3. İndandırmaq, sübut etmək bacarığı.

Hesab edirik ki, S.İ.Seyidov konvinsiv şəxsiyyət tipini digər tiplərdən ayırarkən, ən əsas özəllik kimi, birbaşa olmasa da dolayı yolla sosial intellektin mahiyyətini vurğulamağa çalışmışdır.

Aparılan araşdırmalar nəticəsində sosial intellekt və sosial psixologiyanın ortaq problemləri aşağıdakı cədvəldəki göstərilmişdir:

Cədvəl 1. Sosial psixologiya və sosial intellektin oxşar problemləri

<i>Sosial psixologiya</i>	<i>Sosial intellekt</i>
Şəxsiyyətin sosial psixologiyası	Sosial bilik
Cəmiyyətin psixologiyası və ünsiyyət	İnsanlarla asanlıqla uzlaşa bilmək bacarığı
Sosial münasibətlər	Başqa insanların hiss, düşüncə və niyyətini yaxşı anlamaq

Cədvəl 1-dən də göründüyü kimi sosial psixologiyanın həll etməli olduğu əsas problemlərin kökündə sosial intellekt və onun xüsusiyyətlərinin araşdırılması dayanır. Müqayisə üçün qeyd edə bilərik ki, D.Mayersin sosial psixologiyaya verdiyi tərifdə “insanlar bir-biri haqda necə fikirləşir (sosial bilik), bir-birinə necə təsir göstərir (sosial bacarıq) və bir-birlərinə necə münasibət bəsləyirlər (sosial anlama)” sosial intellektin əsas xüsusiyyətlərini daha aydın görmək mümkündür [20, s.5].

Ədəbiyyat

1. Парыгин Б.Д. Основы социально-психологической теории. М., 1971.
2. Мясищев В.Н. Личность и неврозы. М., 1949
3. Thorndike Edward, L (1920) Intelligence And Its Use Harper's Monthly Magazine, 140, S.227-35
4. Moss, F. A. ve Hunt, T. (1927). Are You Socially Intelligent? Scientific American, 137 (2), 108-110.
5. Albrecht K. Sosial Zeka: Başarının Yeni Bilimi. 2006. İstanbul: Timaş Yayınları. s.288
6. Strang R. Measures of Social Intelligence // American Journal of Sociology, 1930. 36 (2), s.263-269.
7. Vernon, P. E. Some Characteristics of the Good Judge of Personality // The Journal of Social Psychology, 1933. 4 (1), 42-57.
8. Allport G. W. Pattern and growth in personality. New York: Holt, Rinehart and Winston. 1961.
9. Wedeck J. The Relationship Between Personality and "Psychological Ability"// British Journal of Psychology, 1947. 37 (3), 133-151.
10. Walker R. E., Foley, J. M. Social Intelligence: Its History and Measurement. Psychological Reports, 1973. 33, 839-864.
11. Бобнева М. И. Психологические проблемы социального развития личности. М., 1979.
12. Kihlstrom J. F., Cantor N. Social Intelligence // Handbook of Intelligence. 2000. Cambridge: Cambridge University Press, s.359-379
13. Kozmitzki, C., & John, O. P. The Implicit Use Of Explicit Conceptions Of Social Intelligence // Personality And Individual Differences, 1993. 15, s.11-23
14. Айзенк Г. Ю. Интеллект: новый взгляд // Вопросы Психологии. 1995. № 1. С.111-113
15. Silvera D. H., Martinussen M. ve Dahl T. İ. The Tromso Social Intelligence Scale, a Self-Report Measure of Social Intelligence. Scandinavian Journal of Psychology, 2001. (42), 313-319.
16. Goleman D. Social Intelligence. USA. Random House, 2006, s.403
17. Əlizadə Ə.Ə., Əlizadə H. Ə. Əsrin meqameylləri: psixopedaqoji problemlər III. Bakı, 2008. s.501
18. Əliyev B.H., Bəylərov E.B. İstedadlı uşaqlar üçün əlverişli olan təlim formaları // Psixologiya jurnalı. Bakı: Təhsil. 2009, №3, s.125-130.
19. Seyidov S.İ. Yaradıcılığın fenomenologiyası. Bakı, Qanun, 2013. s.288
20. Майерс Д. Социальная психология. СПб.: Прайм-Еврознак, 2002. 512 с.

Резюме

Социальный интеллект как современная проблема социальной психологии

В статье рассматривается социальный интеллект как актуальная проблема. Произведено сравнение и анализ работ Э.Л.Торндайка, К.Албрехта, Г.Олпорта, М.И.Бобнева, Д.Гольмана и др., посвященных особенностям социального интеллекта. В результате исследований социальное знание (личность), социальное понимание (общение), социальные навыки (группа) были определены как общие проблемы социального интеллекта и социальной психологии.

Summary

Social Intelligence as a Modern Problem of Social Psychology

The social intelligence as a modern problem of social psychology is reviewed in the article. Problems related to social intelligence has been studied as a result of the analysis of scientific literature. E.L.Thorndike, K.Albrecht, G.Allport, M.I.Bobneva, D.Goleman and others` works related to features of social intelligence has been compared and has been analyzed. As a result of researches, social information (personality), social awareness (communication), social skills (group) has been identified as common problems of social intelligence and social psychology.

Rəyçi: p.ü.e.d., prof. R.Qədirova